

Slavický, Tomáš

Ritus romanus slavonico idiomate : cyrilometodějská tradice v konceptu Josefa Vajse a obnova staroslověnské liturgie v českých zemích na počátku 20. století

Slavica litteraria. 2014, vol. 17, iss. 1, pp. [41]-59

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/130977>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

TOMÁŠ SLAVICKÝ

**RITUS ROMANUS SLAVONICO IDIOMATE.
CYRILOMETODĚJSKÁ TRADICE V KONCEPTU
JOSEFA VAJSE A OBNOVA STAROSLOVĚNSKÉ LITURGIE
V ČESKÝCH ZEMÍCH NA POČÁTKU 20. STOLETÍ**

Abstrakt

Studie se zabývá restitucí staroslověnské liturgie západního obřadu v českých zemích a její filologickou, ediční a organizační přípravou, která byla z podstatné části dílem kněze a slavisty Josefa Vajse (1865–1959). Po rozšíření církevního privilegia z chorvatské Dalmácie na památná místa v Československu v roce 1920 byla zakládána nová tradice zpívané liturgie, jejíž součástí se stala hudební kultura. V ní se restituovaná staroslověnština stala předlohou reprezentativních skladeb Leoše Janáčka. Předmětem zájmu je rovněž zázemí projektu v tzv. cyrilské reformě liturgické hudby a proměny konceptu cyrilometodějské tradice v činnosti Obecné jednoty cyrilské a v díle Josefa Vajse.

Abstract

Ritus romanus slavonico idiomate. The Cyrillo-Methodian Tradition in the Conception of Josef Vajs and the Restitution of the Old Slavonic Liturgy in the Czech Lands at the Beginning of the 20th Century

The study concerns the restitution of the Glagolitic liturgy (the Old Slavonic Western Rite liturgy) in the Czech lands, which appeared in 1920. The objects of the investigation are mainly the philological, publishing and organisational activities of priest and Slavacist Josef Vajs (1865 – 1959). It is possible to interpret these activities as some of the last great renewal conceptions of the end of 19th century, based on the activities of the Christian Academy (Akademie Křesťanská) and the General Cyrillian Union (Obecná Jednota Cyrilská). In this case, these conceptions lead up to the revival of the Cyrillo-Methodian tradition and to the restitution of the Old Slavonic liturgy in Moravia and in the Czech lands, including the creation of its sung form. J. Vajs helped to prepare the way for the renewal of liturgical privilege for Croatian Dalmatia in 1901 and its ensuing expansion to historical sites in Czechoslovakia in 1920. Vajs' edition of liturgical texts led to a music tradition in which resituated Old Church Slavonic became the model for liturgical and oratorio compositions of the 20th century.

Klíčová slova

cyrilometodějská tradice ■ staroslověnská liturgie ■ hlaholská mše ■ cyrilismus ■ Josef Vajs ■ Ferdinand Lehner ■ Leoš Janáček

Key words

Cyrrilomethodian tradition ■ Old Slavonic liturgy ■ glagolitic mass ■ cyrilismus ■ Josef Vajs ■ Ferdinand Lehner ■ Leoš Janáček

Obnova staroslověnské liturgie jako součást dějin cyrilometodějské tradice

Povědomí cyrilometodějské tradice mělo v tisíciletých kulturních dějinách našich zemí různé podoby, kterým se v dosavadním historickém diskurzu dostalo více či méně pozornosti. Při jejich poznávání stále nacházíme málo zmapovaná místa, a to i v novější historii. Mezi nimi existuje jedno, pro něž sotva nalezneme omluvu v nedostatku pramenů a svědectví. Jedná se o historii obnovy staroslověnské liturgie západního obřadu na počátku dvacátého století. Tento počín, oficiálně zahájený povolením staroslověnského ritu pro české země dekretem Benedikta XV. z 21. 5. 1920, byl do značné míry výsledkem celoživotního úsilí kněze a paleoslavisty Josefa Vajse (1865 – 1959),¹ jehož všestranné nasazení zahrnovalo práci filologa, biblisty a liturgika, editora, církevního diplomata a nepřímo i kulturního organizátora.² Jeho prvním krokem byla pomoc při uchování tradice hlalohské liturgie v severní Dalmácii,³ následovalo obhájení teze o kontinuitě této tradice s nejstaršími doklady liturgie cyrilometodějské, a posléze příprava jejího rozšíření do českých zemí. Dalším cílem byla kultivace zpívané formy liturgie, která zahrnovala podíl na vytvoření specifické tradice hudební. Tato tradice vstoupila do světového kulturního povědomí zejména prostřednictvím *Glagolské mše* – vrcholného díla Leoše Janáčka (1927–8), který Vajsem redigovaný liturgický text použil jako předlohu koncertní skladby.⁴

¹ Podrobný životopis Josefa Vajse viz Pechuška, František: Život a dílo univ. prof. Josefa Vajse (K jeho sedmdesátinám), *Časopis katolického duchovenstva* 1935, 5, s. 418–444 (dále: Pechuška 1935).

² Bibliografie Josefa Vajse viz Pantelić, Marija: Bibliografija izvornih radova J. Vajsa s područja hrvatske glagoljske književnosti, *Slovo* 1957, 6–8, s. 10–22; Kurz, Josef (red.): *Slovanské studie. Sbirka statí, věnovaných prelátu univ. prof. dr. Josefu Vajsovi k uctění jeho životního díla*, Prag: [s.n.] 1948.

³ K tomuto tématu podrobněji viz Slavický, Tomáš: *Traženje zajedničkoga kulturnoga identiteta na početku 20. stoljeća: Josef Vajs i pokret za obnovu glagoljaškoga pjevanja u Hrvatskoj i Češkoj*. *Arti Musices*, 44/2, 2013, s. 257–270 (dále: Slavický 2013).

⁴ Shrnutí této problematiky nejnověji srov. Zahrádka, Jiří: *Leoš Janáček: Glagolská mše. Partitura. „Verze září 1927“*. Praha 2012 (dále: Zahrádka 2012). Souborné kritické vydání děl Leoše Janáčka, tamtéž, viz přehled dosavadní literatury.

Krátké dějiny tohoto kulturního fenoménu nás staví před celou řadu otázek. Máme před sebou počín, který završil tisíciletou tradici slovanské liturgie západního obřadu a manifestoval její nepřerušenu kontinuitu, monumentalizoval církevní staroslověnštinu jako obřadní jazyk s mimořádným pamětním a estetickým potenciálem a vytvořil na jejím základě reprezentativní vklad do dědictví naší i slovanské kultury 20. století – nebo se jednalo jen o kulturní epizodu na okraji politických a společenských proudů, jejíž dosah byl ohraničen jen na úzký okruh vzdělanců a na kulturu několika míst? Odpověď na tuto otázku, která nemusí být jednoznačná, je dobré hledat v zájmu o tento počín jako celek a o jeho kořeny. Jde především o kontext velkých restitutivních konceptů konce 19. století, na něž Vajsovo úsilí navazovalo, z nichž organicky vyrůstalo, a na něž se také nejednou výslovně odvolávalo. Jejich společným východiskem bylo paradigma tradice a její kontinuity. V evropské kultuře 19. století se tyto koncepty projeví celou řadou velkorysých kulturních počínů, od historizujících staveb až po monumentální edice písemných památek manifestující starobylost jednotlivých národních kultur.

V českém prostředí tyto snahy rezonovaly především mezi katolickou intelektuální elitou, přičemž příznaně a organicky navazovaly na předchozí koncepty zemského patriotismu barokního a středověkého. Málokteré jiné téma do nich zapadalo tak ideálně jako právě tradice cyrilometodějská, oživující společné kořeny víry, jazyka a vzdělanosti. V celoevropském měřítku na sebe přitáhla pozornost při oslavách milénia ve 2. polovině 19. století. Situace v českých zemích byla tehdy již jiná, než bývala v době národního obrození, i než byla u většiny západoslovanských národů. U nich byla vznikající národní elita výrazně prokatolicky orientovaná (Poláci, Slovinci a Chorvati, částečně Slováci), a oslavy cyrilometodějských milénia podporované Římem (1863, 1880, 1889) zde získaly celospolečenský rozměr. Mimořádnou odezvu měla zejména encyklika Lva XIII. *Grande munus*, která rozšířila na celou západní církev oslavu svátku „apostolů Slovanů“. Byla součástí připomínky milénia buly *Industriae tuae* (1880), která kdysi zaručila Metodějovi a Velké Moravě papežskou ochranu před východofranskými mocenskými nároky. Tyto souvislosti dokázal papež Lev XIII se svým spolupracovníkem Josipem Strossmayerem představit s veškerou diplomatickou aktuálností. Z dnešního pohledu šlo o veřejný projev podpory Slovanů, kteří se na konci 19. století stávali neprivilégovanými menšinami v konstitučních monarchiích (Německo, Rakousko-Uhersko, Rusko, Turecko), jejichž vlády byly v té době ovládnuty nacionalistickými stranami hájícími zájmy většiny národů. Česká politická reprezentace se ovšem od těchto oslav již

distancovala. Po rakousko-uherském vyrovnání (1867) totiž prošla zásadními změnami, převzala metody politicky úspěšnějšího liberálního nacionalismu německého a maďarského, a mimo jiné vsadila na otevřeně antiklerikální kurs. Česká katolická elita tedy již od 70. let ztratila vliv na politické dění, což urychlilo přesun jejích aktivit na pole kulturní. Svůj podíl na tom měla komunikace se západní Evropou, kde zkušenosti se sekularizací veřejného života započaly mnohem dříve (především ve Francii a Německu). V českém katolickém prostředí se tehdy dále rozvíjel starší typ zemského patriotismu pěstovaný v době národního obrození, který částečně stále hledal společnou řeč s dobovou společenskou náladou, ovšem zároveň se od novodobého sekularizovaného nacionalismu vymezoval. Na začátku 20. století byla již kulturněhistorická paradigma, původně společná, převzata reprezentací národní a politickou. Jejich starší formy však v katolickém prostředí nejen přežívaly, ale byly i dále rozvíjeny přes nejednou vyjadřované projevy společenské marginalizace či z usvědčování z anachronismu. Tento druh stálé oponentury pak provokoval nároky – z dnešního pohledu až maximalistické – na udržení úrovně intelektuálních a kulturních počínů.

V takto naznačeném kontextu – samozřejmě nikoliv jediném, ale pro interpretaci celku prvořadém – můžeme vidět, že praktická obnova slovenské liturgie byla jedním z posledních velkých kulturních konceptů svého druhu. Je dobré výslovně připomenout, že iniciátor projektu J. Vajs byl členem *Akademie křesťanské* (1875–1953) podle vzoru německé *Görres-Gesellschaft*, vzniklév prostředí „Kulturkampfu“ Bismarckova režimu proti církvi a katolicky orientované inteligenci.⁵ Vědecký odbor AK byl roku 1920 transformován na *Společnost sv. Cyrila a Metoděje*, jejímž byl J. Vajs zakládajícím členem.⁶ Zde se setkával s mezioborovou společností svých podobně naladěných současníků, k nimž patřil např. redaktor reformního *Českého kancionálu* (1921) Dobroslav Orel (1870–1942), nebo autor monumentálních uměleckohistorických soupisů a edic historických pramenů Antonín Podlaha (1865–1932).

⁵ Ke vzniku a dějinám *Akademie křesťanské* nejnověji srov. Babička, Václav: Dějiny Akademie křesťanské 1875–1952. *Sborník archivních prací*, 2011, 2, s. 464–557, zde s. 474.

⁶ Tamtéž s. 527.

Obnova staroslověnské liturgie v dosavadním diskurzu

Téma obnovy staroslověnské liturgie v českých zemích, jakkoliv je v kulturněhistorickém diskurzu pozoruhodné a pro dějiny cyrilometodějského odkazu více než reprezentativní, stálo doposud stranou systematického zájmu většiny oborů. Pro slavistiku byl J. Vajs samozřejmě především paleografem a filologem. Jeho organizátorské podniky zcela logicky stály mimo hlavní směr zájmu – už jen tím, že svou publikační platformu našly především v církevně-hudebním časopise *Cyril*. Přesto se právě toto téma dočkalo průkopnické práce z pera Radoslava Večerky (1957)⁷, který zdokumentoval a pečlivě analyzoval všechny dochované textové předlohy Janáčkovy *Glagolské mše*, a zařadil tuto skladbu do náležité souvislosti s Vajsovou redakcí liturgických textů.

Česká hudební historiografie, která by měla mít ke sledovanému tématu nejbližší, byla dlouho bezradná nad kontextem liturgickým, a tématem se dlouho zabývala především v souvislosti s L. Janáčkem.⁸ Tento horizont se podařilo překročit Jarmile Gabrielové, která se věnovala tématu slovanské liturgie na stránkách časopisu *Nový život*⁹ a přehledu hudebních děl na staroslověnské texty,¹⁰ nejnověji pak Marii Liškové, která sledovala kontext prvního zhudebnění Vajsem redigovaných textů *Glagolské mše* Karlem Doušou.¹¹ Zcela jiný mezioborový pohled pak otevírá diskurs chorvatských muzikologů nad dokumentací živé tradice hlaholského zpěvu v Dalmácii a okolí, které povaha pramenů přiměla pracovat v úzké spolupráci se slavisty a etnomuzikology.¹²

Církevními historiky byly pochopitelně reflektovány především okolnosti povolení staroslověnského ritu v Československu indultem z roku

⁷ Večerka, Radoslav: *K historii textu Janáčkovy Hlaholské mše*, sborník prací FF UJEP 1957, s. 64 – 76 (dále: Večerka 1957).

⁸ Nejnověji viz Zahrádka 2012.

⁹ Gabrielová, Jarmila: *Katolická moderna a hudba. Hudba na stránkách časopisu „Nový život“ (1896–1907)*. In: *Zajatci hvězd a snů. Katolická moderna a její časopis Nový život 1896–1907*, Praha 2000, s. 251–266.

¹⁰ Gabrielová, Jarmila: *Slovanská liturgie v českých zemích po roce 1860*. In: *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003, s. 255–263.

¹¹ Lišková, Marie: *Glagolská mše od Karla Douši*, bakalářská práce, ÚHV, FF UK Praha, 2013.

¹² Z nejnovější doby především práce J. Beziće, G. Doliner a J. Martiniče; shrnutí problematiky nejnověji viz Doliner, Gorana: *Glagoljaško pjevanje u Kraljevici. Književnopovijesne pojave, tekstualne strukture i glazbene osobine napjeva*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo 2011.

1920, ovšem zpravidla byly komentovány spíše jako marginálie velkých přesunů nastalých po první světové válce a založení Církve československé (1920), než jako výsledek dlouholetých příprav. Pro církevní historiky z generace, jejíž paradigma směřovalo k obhajobě průlomového zavedení živých jazyků do západní liturgie v 70. letech 20. století, samozřejmě stál staroslověnský ritus na okraji vývojové linie. Vysloužil si zařazení spíše jako pozdní a neúčinný kompromis, který následoval po odmítnutí reformních požadavků *Jednoty katolického duchovenstva* Říma v roce 1919.¹³ Za takto naznačeného stavu bádání se před námi nyní otevírá úkol podniknout základní dokumentační přehled aktivit, které předcházely, provázely a následovaly vydání zmíněného privilegia staroslověnské liturgie, a jejich zařazení do dobových kulturněhistorických reálií.

Restituční koncepty přelomu 19. a 20. století

Jak již bylo naznačeno, obnovu západního staroslověnského ritu lze vidět jako jeden z posledních příkladů historizujících konceptů 19. století. Jejich domovskou půdou byla jak umělecká reprezentace dobových idejí státních a národních, tak také oblast sakrálního umění, kde se snažily vymezovat a podporovat kulturní identitu. Jejich východiskem bylo připomínání kontinuity tradice, a to jak univerzální, tak místní. Bylo by zjednodušující odbýt tyto snahy – a s nimi tedy i Vajsovu prakticky orientovanou práci na poli zpívané liturgie – jako opožděné projevy romantického historismu. Dobová historizující estetika prošla během 19. století značným vývojem, a to od obecné romantické záliby v minulosti, přes stále fundovanější kopírování stylových vzorů, až po studium památek vedoucí k rekonstrukci kánonu (textového, výtvarného, architektonického atp.) a jeho přenesení do současných reálií. Na poli sakrálního umění a liturgické tradice byly tyto počiny založeny nejprve na zájmu o památky, jejich záchranu a dokumentaci, za nimiž zpravidla následovaly velkorysé ediční projekty. Výsledkem bývala obnova směřující k oživení konkrétních tradic. Právě tyto aktivity a jejich mezioborové propojování podporovalo založení *Akademie křesťanské* (1875). V našich zemích se zmíněné koncepty nejviditelněji projeví historizujícími přestavbami katedrál (Praha, Olomouc, Brno ad.) i novostavbami založenými na stu-

¹³ *Když se delegace vrátila z Říma s hubeným výsledkem (povolení slovanské liturgie na několika významných místech a právo číst ve mši sv. epištolu a evangelium také česky)*, „*Jednota*“ se ideově rozštěpila [...] Kadlec, Jaroslav: *Přehled českých církevních dějin 2*, Praha: Zvon 1991, s. 241.

diu památek. Obdobou těchto konceptů v liturgické hudbě byla cecilská a cyrilská reforma, jejíž oporou bylo studium chorálu a klasické polyfonie.

Důležitou formativní roli měla v celosvětovém měřítku také dobová reforma gregoriánského chorálu. Vycházela z paleografických studií několika generací francouzských benediktinů v opatství Solesmes a byla završena přípravou souborné edice, která byla v roce 1903 prohlášena Piem X. za závaznou a od tohoto roku vydávána jako *Editio Vaticana*. Jejím východiskem byla restituce původní vrstvy gregoriánských melodií podle středověkých pramenů, tedy návrat kompletního melodického fondu zpívané liturgie před reformy 17. století. J. Vajs byl s tímto projektem dobře obeznámen nejen jako uživatel, ale též jako editor, když stál před úkolem vydat reedici notovaných liturgických knih ve staroslověnštině, opatřenou novým závazným zněním nápěvů.¹⁴ Ve svých populárněji laděných textech pak častěji dává tuto úspěšně zrealizovanou chorální reformu za vzor pro obnovu zpívané liturgie ve staroslověnštině.¹⁵

Ininterrupta catena memorabilis. Vajsův podíl na záchraně hlaholské liturgie v Dalmácii a jeho koncepce hlaholské tradice

Vstup Josefa Vajse do problematiky se odehrával postupně, od malých úkolů ke větším. Jeho zájem o staroslověnské památky začal již v době studia bohosloví v Římě, kde se stal přímým účastníkem oslav cyrilometodějských jubileí.¹⁶ Jeho další život pak nasměrovalo doporučení pražských misionářů k cestě na slovanský Jih za poznáním živé tradice hlaholské liturgie, a následné setkání s biskupem Strossmayerem.

První kapitola Vajsova angažmá se odehrávala na ostrově Krku, kde jej nový biskup Anton Mahnić (1850–1920), získal pro své úsilí, směřující k záchraně hlaholské liturgie. Jejimi vlivnými nepřáteli byli jak italští

¹⁴ Vajsův aktivní vstup do této problematiky je možné dokumentovat na dvou základních edicích. Vajsem vydané *Graduale sacrosanctae romanae ecclesiae, de tempore et de sanctis, SS. D. N. Pii X. pontificis maximi jussu restitutum et editum*, Romae: Typis vaticanis, 1908 je notováno ještě tradičním způsobem. Nová edice má název: *Pjenije rimskago misala po izdaniju vatikanskom*, Krk: Palaeoslavica academia veglensis, 1914, a v ní je již text podložen pod novou redakci sjednocenou podle *Editio vaticana*, která vycházela od roku 1903 a jejíž znění bylo od té doby závazné.

¹⁵ Viz dále pozn. 41.

¹⁶ K této kapitole Vajsova životopisu podrobně viz Pechuška 1935, s. 418.

iredentisté, tak budapešťská vláda. V roce 1898 společným nátlakem dosáhli požadavku, aby římská kurie nařídila revizi všech zvykově uznávaných privilegií slovanské bohoslužby. S pomocí J. Vajse, jako pomocníka schopného studovat listinné prameny ve staroslověnštině, tehdy Mahnič jako první doložil veškerou potřebnou dokumentaci. Privilegia pro krčskou diecézi pak byla v plném rozsahu potvrzena Římem (1901). Hned roku 1902 pak ze Strossmayerova podnětu zahájila činnost Krčská staroslověnská akademie (*Academia palaeoslavica Veglensis*), jejímž úkolem byla ediční příprava a tisk staroslověnských liturgických knih. Ediční činnost Akademie a vybavení tiskárny *Kurykta* hlaholskými typy bylo tehdy možné jen díky Strossmayerovu osobnímu mecenátu¹⁷. J. Vajs získal v Praze čtyři roky neplaceného volna, přesídlil na Krk a stal se hlavním editorem. Vedle přípravy základních příruček pro zpívanou liturgii¹⁸ založil též vědeckou ediční řadu *Glagolitica*, zaměřenou na kritické edice chorvatsko-hlaholských památek.¹⁹

Dalším Vajsovým úkolem bylo jeho přizvání k účasti na vydání rozšířené reedice Parčičova hlaholského misálu v Římě (1905), která pokračovala v souvislé řadě předchozích edic (*Missale romanum slavonico idiomate*), ovšem zohledňovala již názory slavistiky 19. století. Tuto práci konzultoval s autoritou své generace Vatroslavem Jagičem, který se podle Vajsova svědectví stavěl k možnostem praktické restituce církevní staroslověnštiny spíše skepticky, ovšem poskytl tomuto snažení veškerou podporu.²⁰

Díky intenzivnímu kontaktu se staroslověnskými památkami i s živou tradicí hlaholského zpěvu v Dalmácii J. Vajs postupně získával stále hlubší akribii jako filolog, slavista a biblista. Středem jeho zájmu byl vývoj staroslověnské redakce hlavních liturgických knih, tj. misálu a breviáře. K hlavním Vajsovým zjištěním patřilo potvrzení názoru starších slavistů, že chorvatsko-hlaholská enkláva západního obřadu zachovala kontinuitu

¹⁷ Pechuška 1935, s. 424.

¹⁸ Bibliografie praktických edic vydaných J. Vajsem na Krku a později v Praze viz Slavický 2013, s. 263.

¹⁹ Prvním svazkem této řady, s programem shrnutým v předmluvě, byla edice: Vajs, Josef (red.): *Recensio croatico-glagolitici fragmenti verbenicensis*, Veglae [Krk]: Palaeoslavica academia veglensis 1903.

²⁰ *Prof. Jagič, který se jinak na toto čilejší hnutí hlaholitů nedívá právě optimisticky, přece se zájmem sleduje každou známku života, kterou o sobě dává mladé literární družstvo, založené biskupem Dr. A. Mahničem v dioecesi Krčské pro jménem Staroslověnská akademie.* Vajs, Josef: *Nejstarší breviář hrvatsko-hlaholský. První breviář vrbnický*, Praha:Královská česká společnost nauk 1910, s. XIII, dále: Vajs 1910.

s nejstaršími památkami cyrilometodějského písemnictví, a to v mnohem větší míře než tradice východní (pravoslavná) zapisovaná cyrilicí. Přímá kontinuita byla shledána v oblasti písma (hlaholice), jazyka (staroslověnština chorvatské redakce)²¹ i liturgie (západní obřad, užívající biblické texty identifikované jako překlady řecko-byzantských předloh). Toto paradigma je zřetelně vyjádřeno již v předmluvě k prvnímu svazku ediční řady *Glagolitica*, kde J. Vajs používá pro hlaholskou liturgickou tradici příměr nepřetržitého řetězu paměti (*ininterrupta catena memorabilis*), sahajícího až k době apoštolů Slovanů.²²

Svá zjištění J. Vajs shrnul po svém příchodu do Prahy, k němuž došlo po uplynutí dovolené a přes Jagičovy intervence, aby byl získán pro záhřebskou kapitolu,²³ v disertaci na téma *Nejstarší breviář hrvatsko-hlaholský* (1910).²⁴ V této práci nacházíme přehledně rekapitulovaný vývoj chorvatsko-hlaholské liturgie a jasně formulované Vajsovo výkladové paradigma: jako archetyp vymezuje redakci vzniklou v předtridentské době, kriticky komentuje pozdější snahy o reformy²⁵ a novější redakce hodnotí jako úpadkové.²⁶ Zde můžeme vidět souvislost, která se později vícekrát navrácí: Vajsovo nazírání se dokonale shoduje s paradigmatickým jeho

²¹ P. J. Šafařík vyslovil hypotézu o přímé kontinuitě cyrilometodějských předloh a památek chorvatsko-hlaholských, z nichž nejstarší datuje před rok 1200, což Vajs z paleografického a lingvistického hlediska popírá; vážně se však zabývá kontinuitou slovanské liturgie jako redakčního celku. Vajs 1910, s. VII.

²² *Et si limites territorii, quod inhabitant Slavi catholici ritus occidentalis, qui in sacris peragendis lingua utuntur palaeoslavica, nostris diebus angustissimi sint, eorum tamen libri liturgici in historia rei-literariae maximi sunt momenti; excellent enim praerogativa, quod per ipsos, quasi per ininterruptam catenam memorabili et post saecula apud populos slavicos semper vivae epochae nostrorum iungimur Apostolorum.* Vajs 1903, s.1.

²³ Pechuška 1935, s. 426.

²⁴ Vajs 1910.

²⁵ *Bulla papeže Pia V. [...] zaručovala hlaholášům, že mohli i oni podržeti starobylé texty svých breviářů dále, tito však, věci méně znalí a výsady snad méně dbalí, vydali své památky, po stránce jazykové tak velice cenné, na milost a nemilost oprávcům, kteří jen stěží dovedli odstraniti vady starších knih tak, aby neuškodili spolu dobrému jich jádru.* Tamtéž, s. IX.

²⁶ Obzvláště kriticky viděl J. Vajs reformní edici připravenou M. Karamanem (*Misale Romanum slavonico idiomate, Romae 1741*): *Tim, že zavedl do řečených knih mnoho jazykových změn (na podkladě bohoslužebných knih recense ruskoslověnské) odvrátil pozornost hlaholášů chorvatských od starých památek domácích, čímž ovšem se víc a více stupňovala ochablost na poli hlaholštiny dávno před tím rozličnými okolnostmi přivozená.* Tamtéž, s. XII.

současníků - reformátorů latinské zpívané liturgie, kteří se rovněž navraceli k stavu gregoriánského chorálu před tridentskými reformami.

Rozšíření indultu do Československa v roce 1920 a jeho okolnosti

Dekret papeže Benedikta XV. z 21. 5. 1920, dovolující užívat staroslověnský ritus na vybraných místech v nově založeném Československu, nebyl z hlediska církevně-právního ničím jiným, nežli rozšířením privilegia, kterému se po staletí těšila vybraná místa v Dalmácii, Istrii a jaderských ostrovech. Jednalo se o tentýž indult, jehož revize se J. Vajs účastnil (1901), a který byl předtím potvrzen tridentskou reformou, jako jediná známá výjimka od univerzální latiny. Šlo zároveň o totéž privilegium, které již dříve získal Karel IV. pro pražské benediktiny v Emauzích (1346), což byl při vyjednávání v roce 1920 důležitý argument. Privilegium se v tomto případě vztahovalo na mše k svátkům zemských patronů na několika vybraných místech spojených s jejich odkazem. Za památná místa s doloženou staroslověnskou tradicí byla tehdy uznána svatovítská katedrála, bazilika svatého Jiří, Vyšehrad a emauzský klášter v Praze, dále Stará Boleslav, Sázava a Svatá Hora, na Moravě Velehrad. J. Vajs sám vyjádřil zklamání nad tím, že indult nepočítal nikde s trvalým liturgickým privilegiem, a získalo jej jen jedno místo na Moravě.²⁷

Text indultu byl obratem publikován jak v *Časopise katolického duchovenstva*,²⁸ tak v *Cyrylu*.²⁹ Ještě v tomtéž čísle *Cyrila* vyšel obšírný komentář J. Vajse, který nastínil potřebu vytvořit zpívanou podobu slo-

²⁷ *Výše řečený dekrét nás potěšil řekl bych svoji bohatostí t. j. tím, že neomezuje privilegium toliko na jedno neb druhé místo, ale aby byli spokojeni všickni je tu zahrnut i sv. Václav (kaple sv-Václavská a St. Boleslav) i sv. Lidmila (sv. Jiří na hradě Pražském) i sv. Prokop (Sázava, nevím nebyl-li jen nedopatřením pominut jeho hrob u Všech Svatých) i Emauzy ano i Vyšehrad. Byla-li pojata v počet privilegovaných svatyň sv. Hora, čekali bychom, že tu bude jmenován i sv. Hostýn a to tím spíše, ježto na Moravě se tu uvádí jediný Velehrad. Také bych si byl přál, jak jsem i navrhoval, aby alespoň na některých místech bylo řečové privilegium trvalé, stálé a neomezené na určité slavnosti. Než to není zatím naší věcí.* Vajs, Josef: Staroslovanské texty liturgické, *Cyril* 1920, 5–6, s. 52 (Dále: Vajs 1920).

²⁸ Reban, K.: Lidový a staroslovanský jazyk v liturgii, *Časopis katolického duchovenstva* 1920, 5–6, s. 174–176.

²⁹ -r [Müller, Václav]: Český a staroslovanský jazyk v liturgii, *Cyril* 1920, 5–6, s. 49.

vanské liturgie. Součástí článku byla provizorní edice textů ordinaria,³⁰ v následujícím čísle pak vyšly texty proprii pro svátky zemských patronů.³¹ Na některých Vajsových komentářích je patrné, že reagují na dobově rozjitřenou a nepřehlednou situaci kolem církevního schizmatu a následného odchodu části duchovenstva a inteligence do Čs. církve, která nabízela mimo jiné liturgii v češtině.³² J. Vajs zdůrazňuje, že věc byla dlouho připravována; dovolává se autorit svých předchůdců v tomto snažení, a ohrazuje se tím proti případnému nařčení z konjunkturního přizpůsobování se náladám revoluční doby.³³ Zároveň přiznává a vymezuje svůj podíl: účastnil se příprav, nicméně na výslednou podobu indultu již neměl žádný vliv.³⁴ Vajsova stanoviska z této doby jsou pregnantně shrnuta v jeho stati připravené roku 1922 pro *Časopis katolického duchovenstva*³⁵ pod názvem *Idea Cyrilometodějská odkazem sv. Věrozvěstů národům slovanským*.³⁶

³⁰ Vajs, Josef: 1920, s. 51–55.

³¹ Vajs, Josef: Mše sv. ke cti svatých Patronů jazykem staroslovanským, *Cyrl* 1921, 7–8, s. 39–40 (Dále: Vajs 1921).

³² *Jsem si dobře vědom, že V. bod řečeného dekretu je i u duchovenstva nestejně oceňován a posuzován. Jedněm je tu uděleno málo – nic, jiným se zdají slova obsahovati příliš mnoho, tak že se k věci mentorsky přísně tváří, jakoby z podobných ustanovení nic dobrého vzejíti nemohlo; není možní přijíti k tak různým úsudkům jinak, než že se vychází z různých předpokladů. Zlatá cesta jako všude jinde bude také zde jistě uprostřed.* Tamtéž, s. 51.

³³ *Připomenu zde jen úsudek, neb lépe řečeno jak by zněl úsudek některých starších kněží-vlastenců, naší generaci dobře známých, kteří nás před nedávnem předešli na věčnost. [...] u nich nebyla to jistě revoluční doba, která jim tuto touhu a přání vnukala; v té touze žili, dávno před naší revolucí, ale nedočkali se jejího splnění.* Tamtéž, s. 51.

³⁴ *Ačkoliv jsem o věci častěji mluvil a i o mínění tázán byl, není mi nic známo o tom, v jaké formě nejd. episkopát česko-moravský poslal žádost o povolení mše sv. v jazyce staroslovanském. A i kdyby nejd. pp. biskupové byli učinili návrh tak, jak jsme o věci mluvili na schůzích duchovenských v prvních dnech po převratu, nikdo nemohl předvídati, jaké stanovisko sv. Stolice při vši ochotě a blahovůli vůči návrhu zaujme.* Tamtéž, s. 51.

³⁵ Vajs, Josef: *Idea Cyrilometodějská odkazem sv. Věrozvěstů národům slovanským, Časopis katolického duchovenstva* 1922, 1–2, s. 28–36.

³⁶ Interpretace tohoto textu, zcela apologeticky formulovaného, by mohla být velice zajímavá, ovšem byla by kompetentní jen s dobrou znalostí argumentace a slovní zásoby tehdejšího antiklerikálního tisku, na jehož výpady se oficiální katolická publicistika snažila odpovídat se snahou o věcnost a korektnost: „*Nikomu není neznámo, co se dnes se jmény sv. Cyrila a Metoda na poli náboženském děje, co se přikrývá pláštěm hesel Cyrilometodějských. Je tudíž naší povinností poukazovati a zdůrazňovati na základě pramenů a ne subjektivních dohadů, jaké bylo smýšlení našich sv. Věrozvěstů, jaká jich víra a učení, které k nám přinesli.*

Ze série Vajsových textů, publikovaných v církevně-hudebním časopise *Cyril*,³⁷ se dovídáme o nové fázi Vajsovy organizační činnosti, rozvinuté ve spolupráci s *Obecnou jednotou cyrilskou*. Svědčí o záměru dát obnovené slovanské liturgii odpovídající zpívanou formu na takové umělecké úrovni, jaká byla tehdy běžná u liturgie latinské. Vajsova transkripce nejen nahrazovala špatně dostupný oficiální Parčičův hlaholský misál, ale také poskytla text ordinaria s pečlivě vyznačenými akcenty a kvantitami, připravený s ohledem na budoucí zpěváky a především skladatele. Jak se dovídáme z dalších textů, při úvahách o zpívané podobě liturgie si J. Vajs uvědomoval, že tradiční dalmatský hlaholský zpěv není možné přesadit do českých poměrů³⁸. Proto se snažil iniciovat tradici novou, která by vycházela z domácích kořenů. V témže textu J. Vajs komentuje, že Parčičův misál je vytvořen na základě písemné tradice známé od 14. století a bude tedy ideální pro tradici emauzskou, ovšem restitutivní úsilí by mělo jít ještě dále a pro památná místa spojená s cyrilometodějskou tradicí vytvořit novou edici vycházející z nejstarších památek.

Ve svých výzvách k vytvoření zpívané podoby slovanského ritu nalezl J. Vajs spolupracovníky v emauzských benediktinech. Pod redakcí Anselma Sedláčka zahájili práce na rekonstrukci úplného notovaného staroslověnského graduálu, v němž by byly staroslověnské texty podloženy pod

Církev katolická dnes ve vlastech našich jediná zachovává onen sklad víry - depositum fidei - jež hlásali svatí Věrozvěstové u nás ve stol. IX; ona jediná může o sobě říci: ani jejich učení nám není zastaralým, ani se nám nepřežila kázeň, kterou nás upoutali ke skále Petrově. Protože jsme za našich dnů svědky ve vlastním národě, že kdo se od té skály odtrhl, zašel ke koncům, kam snad zprva ani sám nechtěl, k náboženskému nihilismu; proto je nám „idea Cyrilometodějská“ posvátnou závětí, posvátným odkazem, na nějž uprostřed frází a hesel nedáme dopustiti, aby se ho někdo neuctivě dotýkal neb ho zneužíval. Sv. Cyril složil kosti v Římě, a sv. Method působil a umíral ve spojení se stolicí Apoštolskou, papež Jan VIII. byl jeho ochráncem, když jej zradili a opustili i ti, kdož bylo povinni jej poslouchati.“ Tamtéž, s. 35–36.

³⁷ *Cyril* byl původně spolkovou tiskovinou *Obecné jednoty cyrilské* a vycházel v průběhu desetiletí pod různými podtituly, v námi sledované době jako *Časopis pro hudbu posvátnou a liturgii v zemích československých*, od r. 1918 [...] v československém státě.

³⁸ *Kdyby byl řečeným dekretem o staroslovanské mši pověřen jediný klášter Emauzský, bylo by řešení jednodušší. Řeklo by se, že Karel IV. povolal slovanské mnichy z jihu, kteří přinesli sebou své knihy psané hlaholicí charvatskou (hranatou) a spolu i tradiční tamější výslovnost. [...] Avšak, jak bylo výše připomenuto, v dekretu se nemluví toliko o Emauzích. Navazují se tu přerušené styky s liturgií slovanskou hned v jejich začátcích. Tamtéž, s. 52.*

chorální nápěvy v jejich restituované středověké podobě.³⁹ Historickým argumentem se jim stal nález a určení tzv. strahovských zlomků – tedy několika fragmentů misálu či graduálu, které obsahující chorální notaci zapsanou českou rombikou a text zapsaný hlaholicí, a dokládají tak existenci zpívané hlaholské liturgie ve 14. a 15. století s nápěvy západního chorálu.⁴⁰ O výsledcích tohoto velkorysého redakčního projektu zatím není nic známo, neboť nebyla dovedena do tištěného výstupu, emauzská komunita musela opustit klášter v letech 1942 a 1950, budovy pak vyhořely v únoru 1945.

V roce 1927 se Vajsovi podařilo dokončit a vydat dlouho očekávaný kompletní hlaholský misál, který byl na rozdíl od Parčičova předchůdce doplněn o transkripci do latinky a jeho notované části byly již redigovány podle *Editio Vaticana*. Téhož roku bylo privilegium slovanské bohoslužby rozšířeno na celé území tehdejší Jugoslávie. Dodnes jsou výtisky tohoto tzv. Vajsova misálu dochovány ve všech slovanských oblastech Balkánu, kde je užíván západní ritus.

Tento misál je psán, s ohledem na většinu uživatelů, v novější chorvatské hlaholici hranaté. Jak již bylo připomenuto, Vajsovým přáním bylo vydat pro české země misál v původní (kulaté) formě hlaholského písma. Vyjadřuje se tak ve stati psané pro *Časopis katolického duchovenstva* (1921). U čtenářstva zjevně předpokládá znalost problematiky, když při tomto doporučení dává za vzor nedávnou reformu gregoriánského chorálu, nedávné zavedení *Editio Vaticana* a její návrat ke středověké grafice notového zápisu.⁴¹ Toto Vajsovo přání splnil jeho následovník Vojtěch

³⁹ *Emauzský klášter, uchopiv se tohoto velmi nesnadného úkolu, rozhodl se, věren svým chorálním tradicím, opatřiti staroslovanské texty chorálními nápěvy, jež měly býti pečlivým přepracováním získány z vydání Vatikánského*. Sedláček, Anselm: O podkládání textů staroslovanských Vatikánskému chorálu, *Cyril* 1921, 6–7, s. 49.

⁴⁰ Viz tamtéž, s. 50. K této problematice nejnověji: Pacnerová, Ludmila: Staročeské literární památky a charvátská hranatá hlaholice, *Slovo* 2006, 6–7, s. 416.

⁴¹ *V Emauzích s tradicí ne starší XIV. stol. se mohou spokojiti s typy nynějšími; pro katedrálu, kostel sv. Jiří, Sázavu, Velehrad doufám, že se nalezne, kdo dá řezati typy z brusu nové, tak jako pořídil Jihoslovánům před 50 lety Šafařík typy nynější. My máme však po ruce srovnání ještě případnější, vzaté z knih posvátného zpěvu. Kdo by se opovážil dnes tisknouti - vyjma z nezbytné nouze - starými typy, jaké jsme měli v t. zv. vydání Medicejském? Kdo z kněžů sledoval dlouholetý literární zápas o reformy zpěvu Řehořského, dovede si analogicky uřiniti pojem o věci naší: můžeme říci, že týž poměr je typů starých vydání medicejského chorálu k typům chorálu nynějšího restaurovaného, jako poměr typů hranaté hlaholice k typům, jichž sice dosud nemáme, ale ke kterým si dopomůžeme, protože to vyžaduje především úcta k posvátnému textu, vyžaduje toto národnostní cit*

Tkadlčík, který připravil nové vydání (1972), uspořádané již po II. vatikánském koncilu podle nově reformovaného obřadu.⁴²

J. Vajs a Obecná Jednota Cyrilská

Skutečnost, že *Obecná jednota cyrilská* (OJC) byla v roce 1920 takřka okamžitě připravena k součinnosti, obrací naši pozornost k Vajsovu odkazu na úsilí předchůdců, mezi nimiž je výslovně jmenován také Ferdinand Lehner, historik umění a hudební organizátor, zakladatel *Křesťanské akademie* a OJC.⁴³ Tato organizace, založená podle vzoru německého *Všeobecného cecilského spolku* pro reformu a kultivaci liturgické hudby, se již svým názvem hlásila k cyrilometodějské tradici. Privilegium slovanské liturgie tedy přijala do značné míry jako naplnění svého dlouholetého snažení. Pro námi sledovaný kontext je důležité, že OJC vznikla jako hudební odbor *Křesťanské akademie*, jejíž založení (1875) proběhlo v době příprav na jubileum buly *Industriae tuae*. Rozhodnutí pro přijetí patrocina sv. Cyrila bylo ovlivněno předchozím neúspěchem intenzivně zahájené spolupráce mezi F. Lehnerem s F. X. Wittem a jím zakládaným *Všeobecným cecilským spolkem pro země německého jazyka* (1872). Wittův spolek se sídlem v Řezně se snažil dál organizační základnu historizující cecilské reformě, ovšem během jednání s Prahou se již profiloval jako výhradně jazykově německý. Lehner se rozhodl k němu nepřipojovat a založil vlastní spolek pro „země československé“ pod záštitou sv. Cyrila. Lehnerův koncept reformního hnutí, od té doby nazývané cyrilským, v zásadě navazoval na univerzální cecilianismus, ovšem od počátku dával najevo též svou snahu o navazování na kořeny

a čest, vyžaduje toho dnešní stanovisko vědy. Nečiním si nadějí, že by v nynějších poměrech šla věc hladce a rychle, ale dlouholetý vleklý zápas, o němž jsem se zmínil v příčině Řehořského notopisu, dodává mi důvěry a trpělivosti, že se dočkáme i my zamýšleného ideálního vydání takového hlaholského misálku s typy řezanými po způsobu typů zlomků Kyjevských. Vajs, Josef: Z dějin staroslovenského (hlaholského) misálu, in: *Časopis katolického duchovenstva* 1921, 5–6, s. 135.

⁴² Tkadlčík, Vojtěch (red.): *Rimský misal slovenským jazykem izvoljenijem Apostolským za Arcibiskupiju Olomuckuju iskusa dělja izdan*, Olomouc 1972 (dále: Tkadlčík 1972).

⁴³ *Nejinak dovedl horovati Mons. Lehner, který do svého kancionálu v úvodě poznámenal, že chor si počíná neliturgicky, když knězi intonujícimu „Gloria in excelsis Deo“ odpovídá písní českou; avšak v srdci měl touhu, a tou se netajil, aby si mohl zazpívati i u oltáře slovansky.* Vajs 1920, s. 52.

místní tradice, garantované nyní patronátem sv. Cyrila jako zakladatele tradice víry, vzdělanosti, a zcela konkrétně též bohoslužebného zpěvu. Roku 1879 byl rovněž Lehnerem vedený český církevně-hudební časopis *Cecilie* přejmenován a vycházel dále jako *Cyril*. Vedle něho F. Lehner založil a redigoval druhý časopis *Method*, věnovaný archeologii a dějinám umění. Cyrilští skladatelé, pobízení k nové tvorbě, se snažili – v duchu dobové restituční estetiky – studovat vedle chorálu a renesanční polyfonie také domácí hudební památky, jak bylo od počátku uváděno ve stanovách OJC. Přijetí slovanské liturgie je nyní postavilo před úkol, na nějž byli dosavadním vývojem do značné míry připraveni: dát nově vznikající tradici reprezentativní hudební doprovod, který by stál na úrovni srovnatelné se zpívanou liturgií latinskou, a který stylovými prostředky vyjadřoval jak zakotvenost v tradici (což byla obecná tendence, typická pro cecilianismus i cyrilismus), tak i vazby mezi západní kulturou a slovanským světem.

Vajsova provizorní edice liturgických textů a otázka tiskových chyb

S těmito snahami byl zjevně předem obeznámen J. Vajs, když připravoval pro otištění v *Cyrilu* provizorní edici liturgických textů, transkribovaných do latinky a připravených pro potřeby budoucího zhudebnění a zpěvu. Když ujišťuje, že staroslověnský přízvuk by neměl činit problémy, evidentně se odvolává na tehdy ještě ne zcela uspokojivě uzavřenou diskusi nad prosodií zpívané češtiny.⁴⁴

Vajsovo pracovní vydání staroslověnských liturgických textů v *Cyrilu* se paradoxně dočkalo největší reflexe v odborné literatuře – přestože bylo koncipováno jako provizorní a bylo posléze nahrazeno oficiálními edicemi. Při čtení této diskuse je dobré předem vědět, že Vajsova pracovní edice byla zjevně tištěna ve spěchu. Vyšla totiž obratem, v témže čísle *Cyrila* jako vyhlášení římského indultu. Snaha o okamžitou reakci a nedostatek času na potřebné korektury byl nejspíše příčinou četných chyb typografického rázu, které zjevně vznikly nepozorným čtením rukopisné předlohy

⁴⁴ *Přejděme k vlastnímu textu. Tu můžeme zaznamenati k výhodě hudebních skladatelů a pěveckých sborů, že při textu staroslovanském nebude jim narážeti na obtíže, jako v textě českém s přízvukem na první slabice. Je sice pravda, že nejsme ve všech podrobnostech jisti v příčině přízvuku staroslovanského (praslovanského); z hruba lze jej však konstruovati zejména pomocí shody přízvuku staroruského a čakavského.* Vajs 1920, s. 52.

v Kotrbově Cyrilometodějské tiskárně.⁴⁵ Týkají se záměn v hierarchii typů písma (akcentované slabiky jsou tučně vyznačené, ovšem v některých případech je pro tatáž místa použito podtržení) a zkomolených čtení psacího písma (např. slovo *grěhi* je chybně přepsáno jako *grělui*, ovšem na jiném místě textu je správně)⁴⁶. Podobné tiskařské chyby jsou přítomny také v doprovodném textu – např. u osobních jmen, sazeči zjevně neznámých (*Jasić* místo *Jagić*, *Cručić* místo *Crnčić*).⁴⁷ Tato nedopatření se dočkala více či méně zasvěcených komentářů, jdoucích v muzikologické literatuře až k vyložení diletantským hodnocením Vajsovy filologické kompetence.⁴⁸ Zpětně je ovšem patrné, že nedostatky předlohy si zjevně uvědomoval již jednatel OJC Jaroslav Dušek, když L. Janáčkovi na jeho žádost o oficiální znění staroslověnského liturgického textu zaslal jak příslušné číslo *Cyrila*, tak i tištěnou partituru *Glagolské mše* Karla Douši, již s opraveným zněním textu.⁴⁹ L. Janáček se později obrátil na slavistu prof. Miloše Weingarta, který po konzultaci s J. Vajsem připravil revizi textu pro otištění jeho skladby ve vídeňské *Universal Edition*.⁵⁰ J. Vajs krátce nato připravil důkladnější praktické komentáře k výslovnosti a deklamační normě zpívané staroslověnštiny pro účely liturgického zpěvu, které vyšly v předmluvě k reprezentativnímu tisku *Glagolské mše* Josefa Bohuslava Foerstera, vydané k svatováclavskému miléniu (1929). V nich mj. obhajuje toleranci některých bohemismů ve výslovnosti.⁵¹

Tradice hlaholské liturgie ve 20. století

Závěrem je nutné stručně nastínit otázku, jakou další recepci mělo hnutí za vytvoření nové tradice zpívané staroslověnské liturgie, bohatě dokumentované publicistikou 20. let. Již úzkým vymezením indultu bylo určeno, že tato kultura bude vydělená jen pro mimořádné příležitosti

⁴⁵ Tyto chyby, které později vešly do Janáčkovy partitury, podrobně eviduje a na jejich typografický charakter poukazuje Večerka 1957, s. 66.

⁴⁶ Vajs 1920, s. 53.

⁴⁷ Např. na s. 52 tamtéž.

⁴⁸ Wingfield, Paul: *Janáček: Glagolitic Mass*, Cambridge, 1992, s. 31.

⁴⁹ Srov. Večerka 1957, s. 65.

⁵⁰ Weingart, Miloš: *Bemerkungen zum Glagolitischen und Lateinischen Text*, předmluva ke klavírnímu výtahu *Glagolské mše* L. Janáčka, Wien: Universal Edition 1930.

⁵¹ Vajs, Josef: *Předmluva*, in: Foerster, Josef Bohuslav: *Misa glagolskaja* op. 123, Prag: Kotrba 1929, [s. p.].

a omezená na konkrétní památná místa. Zároveň ale bylo předem dáno, že zpívaná liturgie nebude mít všední formu, ale bude vyžadovat skladby rázu reprezentativního a monumentálního, psaného do konkrétních prostorů. Z diskuse v časopisu *Cyril* jsme informováni o tom, že na Vajsovu výzvu obratem zareagoval okruh skladatelů působících při pražské katedrále, kam patřil dómský kapelník Karel Douša, dómský varhaník a svatojiřský regenschori Antonín Janda (1891–1961)⁵² a dále někdejší svatovítský varhaník a nyní již skladatelská autorita své doby Josef Bohuslav Foerster (1859–1951). První *Hlaholskou mši* na Vajsem redigovaný text⁵³ zhudebnil K. Douša a zazněla již roku 1920 při první slovanské liturgii svátku sv. Václava na Vyšehradě.⁵⁴ Již následujícího roku (1921) Vajs informuje, že a na další kompozici pracuje Josef C. Sychra (1859–1935), autor spojený se Starou Boleslaví.⁵⁵ Roku 1932 následovala Foersterova *Glagolská mše* op. 123. Živost a aktuálnost tradice pak dokumentují další zhudebnění z pozdější doby.⁵⁶

Otázka recepce těchto skladeb je prozatím mimo dosah písemných pramenů. Důležitější výpověď je třeba hledat ve svědectvích pamětníků. V první řadě je třeba připomenout, že při represích proti klášterům v letech 1942 a 1950 zanikla kulturní centra v Emauzích a na Velehradě, i pokus emauzských benediktinů o obnovu Sázavy. Při úpravách pražského hradu v 50. letech byla také zabráná a uzavřena bazilika sv. Jiří, kde byla podle pamětníků intenzivně pěstována hlaholská liturgie za působení chorregenta Antonína Jandy (v této funkci 1918 – cca 1956).⁵⁷ Značnou společenskou odezvu získala tradice staroslověnských obřadů o svátcích zemských patronů u jejich hrobů v pražské katedrále, především každoroční slovanská liturgie na svátek sv. Václava. Tuto skutečnost si uvědomovali svatovítsští chorregenti, kteří na staroslověnské obřady zvali posily ze spřátelených pražských sborů. Podle svědectví pamětníků

⁵² Pozůstalost A. Jandy, obsahující celou řadu zhudebnění staroslověnských textů, je uložena v Českém muzeu hudby.

⁵³ Prvenství ve zhudebnění staroslověnského mešního ordinária má ovšem Ladislav Kožušniček (1880 – 1922), jehož *Hlaholská mše* byla vydána již roku 1907 a komponována na text transkribovaný Františkem Starým a patří do kontextu snah moravských představitelů České katolické moderny. Více k tomuto tématu srov. Gabrielová 2003, s. 257.

⁵⁴ [redakční zpráva]: Cyrillská jednota na Vyšehradě, *Cyril* 1920, 9–10, s. 89.

⁵⁵ Vajs 1921, s. 7.

⁵⁶ Především Hanuš, Jan (1950–2004): *VII. mše – Hlaholská, ke cti českých patronů*, op. 105, 1985.

⁵⁷ Tento i následující údaje se odvolávají na laskavé sdělení p. Otto Nováka (1930–2013), Jandova žáka a v letech 1963–1994 pražského dómského varhaníka.

byl dějinný rozměr staroslověnského ritu reflektován jako mimořádně aktuální ve spojení s kultem zemských patronů. Bylo tomu tak především v létech nacistické okupace a 2. světové války. S nemenší intenzitou byl vnímán v dalších peripetích dějin zejména při oslavách svatovojtěšského jubilea v roce očekávání komunistického převratu (1947), při okolnostech zatčení kardinála Berana (1950) a při neoficiálních oslavách milénia pražské katedrály v době tzv. normalizace (1973). Při každoroční liturgii o svátku sv. Václava se na svatovítském kůru pravidelně zpívala *Hlaholská mše* Foersterova nebo Jandova, doplněná Jandovým staroslověnským propriem. Poté, co byl František Tomášek jmenován pražským arcibiskupem a byla tak ukončena sedisvakance (1977), zpívalo se u sv. Víta též slavnostní zhudebnění staroslověnské antifony *Sě Jerej velikij (Ecce sacerdos magnus)*, kterou k této příležitosti napsal Jaromír Hruška.

Tradice staroslověnské liturgie byla úspěšně obhájena při provádění liturgické reformy po II. vatikánském koncilu.⁵⁸ Za její zachování se tehdy účinně postavil slavista František V. Mareš, který formuloval dodnes aktuální argumenty pro to, aby se i při završení staletých snah o zavedení liturgie v lidové řeči zachovala obřadní a estetická funkce latiny a staroslověnštiny.⁵⁹ Staroslověnský ritus byl tehdy pod autoritou kard. Františka Tomáška převeden do nové liturgie, a byl pak alespoň v pražské katedrále živý až do jeho abdikace (1992). Tato tradice zanikla při modernizačních změnách na začátku 90. let, kdy byl rozpuštěn dómský sbor (1994), zrušeny pravidelné zpívané bohoslužby v latině a staroslověnštině a prosazena liturgie v češtině. Oba dva tisícileté liturgické jazyky, které v našich zemích zněly od Metodějových časů společně, také symbolicky společně odešly z pražské katedrály. Tím také zaniklo poslední centrum pravidelného zpívání staroslověnského ritu v našich zemích.

Na tradici příležitostné slavnostní liturgie ve staroslověnštině se podařilo po roce 1989 navázat v olomoucké diecézi, především na Velehradě.⁶⁰ Zůstane-li staroslověnský ritus i nadále živý a aktuální, je a bude otázkou kulturní vyspělosti. I po desetiletích je stále aktuální argument F. V. Mareše, který byl sice určený do reálií 70. let 20. století, ovšem jasně naznačuje, že k udržení a obhájení tisícileté kultury v kterékoliv době

⁵⁸ Nový misál viz Tkadlčík 1972.

⁵⁹ Mareš, František Václav: Staroslověnská liturgie v dnešní době, *Via* 1970, 1, s. 7–10 (dále Mareš 1970). Redaktorem časopisu *Via* byl během jeho krátké existence (1968–1970) teolog Josef Zvěřina.

⁶⁰ Nejnovější shrnutí a rozvaha na toto téma viz Horký, Štěpán: *Slovanská liturgie na Velké Moravě: její ritus a poselství pro dnešní dobu*, diplomová práce, Olomouc: Univerzita Palackého, Cyrilometodějská teologická fakulta, 2011.

je potřeba vlastního úsilí: *Můžeme si představit, jak by si jiné národy vážily takových hodnot. Můžeme, ba musíme v této souvislosti poukázat i na koncilová rozhodnutí, jež správně zdůrazňují prvky národní svébytnosti. Tento zdravý přínos vlastních kulturních hodnot se netýká jen specifického projevu národů asijských a afrických, ale každého národa, jenž má celku co nabídnout a co dát z vlastní pokladnice, kterou popřípadě naplňoval po věky: ať už jde o zpěv, jazyk nebo jakékoliv jiné hodnoty.*⁶¹

⁶¹ Mareš 1970, s. 9.

